

O KULTURI VINSKIH KLETI NA SLOVENSKEM

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: O vinskih kletah je izšlo že nekaj monografij in še več strokovnih člankov. Čeprav se s pričujočo tematiko ukvarjajo strokovnjaki različnih strok, jih še vedno obravnavajo bolj obrobno, največkrat v povezavi z vinogradništvom in s kletarstvom. Med humanisti dostojno pozornost kletem namenjajo tudi etnologi, o njih pa že dobro desetletje pišejo tudi novinarji in publicisti, ki jih zanimajo tako atraktivne sestavine vinogradništva, vinskih trt in vina kot tudi same kleti v vseh njihovih značilnih pojavnih oblikah. Vsekakor so vinske kletne stavbe in kletni prostori obsežen in zanimiv kulturni pojav, ki zahteva širok interdisciplinarni raziskovalni pristop. Kleti so namreč pomembno središče gospodarskega in družabnega življenja, zato je njihova obravnava z arhitekturnega, s časovnega, socialnega, z gradbenorazvojnega in tudi s funkcionalnega zornega kota nujna in pomembna.

Ključne besede: vinske kletne stavbe, vinski kletni prostori, vinogradne stavbe, družabno življenje, kulturna dediščina, dediščina kulture vinogradništva, les, kamen, opeka, slama

Uvod

Stavbarstvo je gradbeniški in ustvarjalni dosežek sedanjih in nekdanih prizadevanj ljudi, da si zagotovijo ustrezne pogoje za bivanje, delo in eksistenco nasploh. Ljudje so stavbe od nekdaj gradili v tesni odvisnosti od splošne gospodarske in kulturne razvitosti sočasne družbe. Ne glede na socialno poreklo so stanovanjske, gospodarske in vse druge stavbe in naprave postavljali za vnaprej, od njihove dejanske gmotne zmogljivosti pa je bilo odvisno, kakšna gradiva bodo uporabili, koliko prostorov bosta imela bivališče ali delovni prostor, ali bodo stavbe vsebovale arhitekturno in likovno vznemirljive zamisli, in tudi to, kje bo stala bodoča stavba. Družbeno privilegirani sloji so si lahko lokacije gradenj izbirali bistveno svobodneje kot recimo večinsko prebivalstvo, zato se je že vsaj od začetkov oblikovanja današnje stalne poselitvene strukture razvijala tudi izrazita oblikovna diferenciacija bivališč glede na družbeni položaj njihovih graditeljev, lastnikov in uporabnikov.

Dandanes se z vse bolj globaliziranim svetom tako močno porirajo meje pojmovanja lokalnega in regionalnega, da se tudi na področju stavbarstva rahljajo povezave s tradicijo in ni več ovir za uveljavljanje vseh vrst »modnih« svetovnih stavbarskih praks in modernizmov tudi v donedavnega še izrazito zaprta in za novosti manj dovzetna okolja. Značilen primer takšnih ravnanj so pri nas na primer preneseni ideali lesenih skeletnih hiš iz daljne Japonske ali pa rustikalna skandinavska gradnja lesenih hiš. Ta je ljudem vse bolj ljuba menda zaradi enostavne zasnove in vgrajenega masivnega lesa, kar obenem kaže na prislovično slovensko navezanost na les in tudi na naročnikov trdnejši gmotni položaj. Ob tem prav nikogar ne moti, da v naše okolje vstopata skandinavski ali japonski gradbeni tradiciji, tamkajšnje tehnologije, veščine in znanja obdelave lasa. Skandinavski gradbeni

Abstract: Wine cellars have been the focus of several monographs and even more articles and essays. Although this is the subject that interests professionals from several disciplines it is generally treated rather marginally, usually in connection with viticulture and wine-making. Ethnologists have investigated this topic in some depth, and journalists have been writing for over a decade about the more attractive segments of wine-growing, vines, wine, and also about wine cellars and their many types. Wine cellars as well as other buildings and cellar rooms used for the manufacture of wine are certainly a complex and interesting cultural phenomenon that needs a broader, interdisciplinary investigation. Representing an important focus of economic and social life, wine cellars deserve a thorough investigation of their building process, architectural elements, function, development through time, and social aspects.

Key Words: wine cellars, buildings connected with viticulture, social life, cultural heritage, wine-growing heritage, wood, stone, brick, straw

tradicija je očitno v svetu prepoznana kot visoko cenjena vrednostna kategorija, saj si drugače ni mogoče pojasniti dejstva, da temu stavbarstvu primerljive domače stavbarske izvedbe danes še v ničemer niso konkurenčne. Niso konkurenčne tako na ravni vsakdanjega življenja niti v miselnosti projektantskih podjetij, ki ponavadi takšne in podobne domače poskuse označijo za izraziti diletantizem, brezidejni historizem, zatohli nacionalizem ali romantiko brez podlage. Pri nas so očitno v projektiranju bolj v čislih arhitekturni objekti povsem nevtralnih in prečiščenih oblik ter linij, saj je menda to edini način, da bi naša arhitekturno-razvojna prizadevanja dvignila iz zatohlega provincializma in nebodigatreba tradicionalizma. V maniri takšnih ustvarjalnih zamisli pridobiva naše bivalno okolje kockasto arhitekturo v steklu in betonu, do skrajnosti racionalizirano arhitekturo trgovskih središč pa tudi v ustvarjalni omejenosti »lego kock« oblikovano gradnjo večstanovanjskih stavb, kjer se zadnje čase trdovratno prepletata le siva in opečnata barva.

V podoben tehnično sicer vrhunsko dovršen, a likovno skrajno suhoparen racionalni funkcionalizem sili tudi današnja gradnja vinskih kleti. Ta se še zlasti uveljavlja pri gradnji velikih kleti za vinarska podjetja in zasebnike, kjer nastajajo kleti – aseptični laboratoriji, saj je proizvodnja vrhunskih vin menda mogoča le v takem okolju. Zato se je nekoč prevladujoča podoba vinskih kleti z zbito zemljo, ravnimi lesenimi ali obokanimi zidanimi stropi, lesenimi sodi in različnimi lesenimi in steklenimi kletarskimi napravami že zdavnaj poslovala s seznamov sodobnega načrtovanja in je danes uporabljena le še kot idealizirani kletni oglaševalski dodatek.

Večtisočletna vinogradniška tradicija na slovenskem ozemlju je sooblikovala tudi podobo vinske kleti. Tako kot se spreminja odnos do vina in se razvija vinarstvo, tako se spreminjata tudi razvoj kletarstva in arhitekturna podoba kleti. Klet v najširšem

* Izr. prof. dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com

pomenu je shrambni prostor, kjer je pod vplivom naravne temperature zgornje zemeljske plasti vedno primerno hladno in so vzpostavljeni ugodni pogoji za shranjevanje vina pa tudi drugih pijač in živil. Kleti namreč niso gradili samo za shranjevanje vina, ampak je bila njihova namembnost večstranska. Na primer v Spodnji Savinjski dolini poznajo pod stavbami shrambne prostore za živila – *keudre*, v Ribniški dolini *keudrčke*, itd. Kleti so v tem širokem pomenu pogosto vgrajene pod stanovanjskimi hišami, ponekod (vzhodna Slovenija) pa tudi pod marofi in skednji pa tudi pod kaščami in kozolci. Ponekod imajo pod stavbami dve kleti – eno za trtna ali sadna vina, drugo za živila in živalska krmila.

Pogled na vinogradništvo

Vinogradništvo, vinarstvo in kletarstvo so dejavnosti, tesno povezane s kulturo vina oziroma z vinsko kulturo, kot jih skušajo v tem najširšem pomenu besede opredeliti in umestiti strokovnjaki s področja biotehniških (Terčelj 2007) in tudi humanističnih ved (Valenčič 1970; Bogataj 1995). Nekateri so označitev kulture vina želeli nadgraditi z imenom »vinologija« (Gačnik 1990) v sodobnejšem pojmovanju Vertovčeve »vinoreje« (Vertovec 1845), a se izraz ni splošno uveljavil, čeprav je po svoje zanimiv.¹

O vinu in vinski kulturi so tako pri nas kot po svetu izšli že številne knjige in članki, ki z različnih zornih kotov obravnavajo to izjemno dediščino človeštva. Večina se strinja, da so vino začeli pridelovati v Egiptu pred več kot 5.000 leti in da so imeli pomembno vlogo v širjenju vinske trte in vinske kulture predvsem Rimljani, ki so latinsko ime *vinum* posredovali vsem romanskim, slovanskim in germanskim jezikom, torej celotni evropski kulturi, vse tja do Bližnjega vzhoda. Pomembno središče vinarstva je bila tudi Gruzija, kjer so v velikih in v zemljo vkopanih amforah negovali vino na drožeh.²

V naše kraje so vinsko kulturo prinesli Rimljani in jo razširili na Kras, v Istro, Goriška brda, Vipavsko dolino in na nekatera območja osrednje Slovenije (Celea/Celje z okolico) ter na svet med Slovenskimi goricami in Halozami, o čemer pričajo arheološke najdbe. Vinogradništvo se je nato uspešno obdržalo tudi skozi zgodnji in visoki srednji vek in se uveljavilo predvsem po zaslugi razvoja cerkvene uprave in širjenja samostanskih postojank, ki so vino potrebovali za svojo duhovno in gospodarsko dejavnost. Že takrat se je na nekaterih mestih razvila slikovita vinogradniška krajina, in če verjamemo legendi o poimenovanju Jeruzalema v Slovenskih goricah, je kraj ime dobil prav po navdihu malteških viteзов, ki so podobo kraja enačili z lepoto verskega središča Svete dežele.

Vinogradništvo je v poznem srednjem in zgodnjem novem veku močno zaznamovalo večino slovenskih pokrajin. Vinska trta je bila zasajena v okolici Ljubljane na Rožniku in Brdu, na apnenčastih osamelcih Ljubljanskega barja, v Horjulski dolini (Mavserjev hrib, Hazler 2008), v Polhograjskem hribovju, v

Škofjeloškem hribovju (Ledinica pri Žireh, Mihelič 1992: 9), na Šmarjetni gori pri Kranju, okoli Škofje Loke in Bleda, v bližini Kamnika, Tunjic, okoli Izlake in Zagorja ob Savi, v zahodnem delu Ribniške doline (Vinica, Sodražica), na nekaterih območjih Notranjskega, na avstrijskem Koroškem v celovški kotlini in v Podjuni in drugod (Valenčič 1970: 291–292). Po neki navedbi (Hazler 2005) pa bi naj stoletna trta rasla celo na območju Planine pod Golico nad Jesenicami.

Nekdanje in tudi sedanje gojenje vinske trte se ohranja v krajevnih in ledinskih imenih, ki so na Slovenskem dokaj pogosta. Med kraji so znana na primer Vinarje (o. Slovenska Bistrica), Vinec (o. Rogaška Slatina), Vinica (o. Črnomelj), Vinica pri Šmarjeti (o. Novo mesto), Vinička vas (o. Lenart), Vinja vas (o. Novo mesto), Vinji Vrh (o. Novo mesto, o. Brežice), Vinski Vrh pri Šmarju (o. Šmarje pri Jelšah), Ivančna Gorica (o. Ivančna Gorica), Sinja Gorica (o. Vrhnika), Pijava Gorica (o. Škofljica) in v več občinah kraji z imenom Brda, Brdo in Brdce. Tudi zaselkov v povezavi z vinom je kar nekaj, med drugimi Vinski Vrh (o. Kamnik), Vinšak (pri Rotmanu v o. Juršinci), Vinščak, Vinšek (pri Bodislavcih v o. Ljutomer), Vinški (pri Hočkem Pohorju v o. Hoče-Slivnica) in drugi. Tudi hribov in gora, povezanih z vinom, je kar nekaj, med drugimi Vinska Gora (519 m, Z nad Pilštanjem v o. Kozje), Vinograd (567 m, JZ od Ribnice na Dolenjskem), Vinska Gora (806 m, SV nad Vinsko Goro v o. Velenje) in Vinski Vrh (448 m, SZ nad Polzelo v o. Polzela, ki ga domačini bolj poznajo pod imenom Vimperk; 557 m, nad Vinsko Gorico v o. Dobrna; 616 m, SZ nad Zagorjem ob Savi v o. Zagorje ob Savi³). V pomenu večjih vinorodnih pokrajinskih enot pa so poznana Vipavska brda, Goriška brda, Slovenske gorice, Dravinjske Gorce in druga.

Iz množice poimenovanj krajev, zaselkov, ledinskih imen, gora in pokrajinskih enot je razvidno, da so bili prebivalci današnjega slovenskega ozemlja tesno povezani z vinogradništvom in s pridelovanjem vina. Če so že Rimljani širili vinsko kulturo po naših tleh, pa je treba prvenstvo za umno vinogradništvo v visokem srednjem in zgodnjem novem veku pripisati raznim zemljiškim gospodstvom, še posebno gospodarsko močnim samostanskim in cerkvenim ustanovam, fevdalcem vseh vrst in tudi nekaterim bogatim meščanom, na primer iz Gradca, Maribora, Ptuja in drugod. Vsekakor so bili v tej pomembni gospodarski dejavnosti vodilni meniški redovi, ki so morali imeti v okviru samostanskih postojank (Mlinarič 1996: 29; Kuljaj 2003: 23–26; Kuljaj 2001: 31) in številnih njim pripadajočih pristav (dvorcev, hofov) že tudi urejene vinske stavbe in kleti v podobi, kot jih poznamo danes.⁴ Vinogradniško posest in kleti so imeli skoraj vsi kontemplativni in tudi nekateri minorni meniški redovi. Dominikanski in minorski red na Ptuj sta imela na primer vinograde v Halozah in okrog Rogatca, od koder sta prejemale dajatve v vinu. Nič manj vinogradniški ni bil Žički samostan, ki je imel obsežne vinograde v okolici Počehove pri Mariboru, na Mestnem Vrhu pri Ptuj, pod Pohorjem in v bližini samostana (Mlinarič 1996: 29).

1 Nekako spominja na izraz heritologija, ki so ga prvi uveljavili na Hrvaškem (Tomislav Šola) in bi naj poosebljal vse znanstveno interpretiranje premične in nepremične kulturne dediščine.

2 Ta (pra)stari način negovanja vina so pred leti prevzeli tudi nekateri vinarji s Krasa, iz Goriških brd in Brd (Collio) na italijanski strani. Iz Gruzije so uvozili nekaj starih ovinjenih amfor, jih povsem vkopali v svoje kleti in sedaj vino zori na drožeh. Vino, negovano po tej stari podkavkaški tradiciji, je prvovrstno in se na vinskih tekmovanjih odlično odreže.

3 V okolici Vinskega Vrha v občini Zagorje ob Savi so še kraji Zavine, Vine z znamenito cerkvijo Janeza Krstnika in zaselki Spodnje Zavine, Zgornje Zavine.

4 O pojavu prvih vinskih kleti pri nas nimamo zanesljivih podatkov. Zgostovo so nekakšni shranjevalni prostori za vino morali nastajati sočasno s pojavom načrtnega gojenja vinske trte, torej vsekakor v rimskem ali celo v predrimskem obdobju.

Kletne stavbe in kletni prostori

Do današnjega časa so se ohranili številne gradbeno imenitne vinske stavbe in kletni prostori, bodisi v sestavu primarnih bivališč bodisi pod mestnim tlakom ali sredi vinogradov. S kletmi so bili na primer opremljeni številni renesančni in baročni gradovi (Bizeljski grad, Brežiški grad, Šrajbarski turn pri Leskovcu, idr.) in gosposki dvorci, ki so jih gradili v 17., 18. in tudi še v 19. stoletju. Veliko takšnih dvorcev so na Štajerskem zgradili na najboljših vinorodnih legah. Med gradovi s kletmi je še zlasti zanimiv leta 1241 prvič v virih omenjeni stari Attemsov grad Štatenberg (Stopar 1982: 515) v vasi Stari Grad, ki v razvalinah stoji na vrhu 487 m visokega hriba. A tudi novi grad Štatenberg iz leta 1720, ki stoji le slab kilometer SV od Makol, so Attemsi izdatno opremili s povsem vkopanimi kletmi, ki se širijo pod vsemi trakti mogočnega grajskega kompleksa.⁵

Razkošne kleti in samostojne kletne stavbe najdemo tudi v življenjskem okolju premožne mestne in trške gosposke ter tudi v okolju fevdalnih spon osvobojenega bogatega kmečkega prebivalstva. Kleti omenjenih družbenih slojev so v mestih, trgih in vaseh nastajale zlasti ob koncu 18. in skoraj vse 19. stoletje. Podobno je bilo tudi na primer na zelo vinogradniško razvitem slovenjebistriškem območju, kjer še danes stoji več imenitnih vinogradniških dvorcev nekdanje zelo premožnih dunajskih, graških in bistriških trgovcev in industrialcev. Proostorne obokane kleti so bile pogosto v sestavu teh gosposkih vil oziroma *štokov* (na primer Eglsdorferjev štok, Visole 40), kot jim pod jugovzhodnim Pohorjem pravijo domačini, pa tudi v sestavu počitniških hiš (Smertnikova hiša, Visole 106). Z manj atraktivnimi kletnimi prostori so bile opremljene stanovanjske hiše tamkajšnjih vinogradnikov (Vrhole pri Laporju 15 in 18, Stari Grad 35), viničarske hiše (Hrastovec 46, Stari Grad 6) in kmečke *gorce* v vinogradih (kletne stavbe), ki so imele ponavadi v pritličju poleg prešnice (prostora s prešo za stiskanje grozdja) še bivališče (Hrastovec 44, 45), večinoma z dvema prostoroma.

Podoben vzorec povezave kletnih prostorov s prostori za predelavo grozdja in z bivališčem poznajo tudi po Dolenjskem (Lisec pri Žužemberku) in Štajerskem, kjer se je ohranilo kar nekaj *zidanc* (zidanic), kot kletnim stavbam pravijo na območju Malega in Velikega Vrha v občini Šmartno ob Paki. Letnice na prečnih tramovih lesenih stropov tamkajšnjih zidanic in tudi slogovna analiza stavb dokazujejo, da se je na tistem obrobju Spodnje Savinjske doline vinogradništvo razvilo že v poznem srednjem veku in se je kontinuirano ohranilo vse do današnjih dni. Zaradi nekajdesetletne umiritve vinogradniškega razvoja zaradi prevlade hmeljarstva so se tamkajšnjim kmetijam ohranile zidanice, ki jih danes uvrščamo med najstarejše kletne stavbe na Slovenskem. Nekatere med njimi so ohranile prvobitno obliko z delno vkopanim kletnim prostorom in prešnico v pritličju, od koder se je iz odprtega ognjišča kurilo v edini bivalni prostor s pečjo. Kmečke zidanice so bile le občasno naseljene. Pogostejša je bila stalna naselitev kletnih stavb pri gosposkih lastnikih, kjer je bila

poleg osrednjega (najemniškega) stanovanja tudi soba – *salon* za občasno bivanje lastnika (Mali Vrh 55). Podobno dvojno obliko bivanja so poznali tudi na viničarijah bogatih kmetov (Vinogradniški muzej Kebl na Slatini pri Svečini) in gosposkih dvorcev v večini območij Slovenskih goric.

Vendar je ta oblika poseljevanja vinogradov sekundarna glede na prvotno lego kletnih prostorov. Različni pisni viri navajajo, da so bili prvi kletni prostori sprva v sestavu stalnih bivališč. V večjem delu slovenskih vinogradniških pokrajin se je šele z intenzivnim razvojem vinogradništva pojavilo postopno poseljevanje vinogradov oziroma celotnih vinogradniških območij, kar je najbolj ohranjeno v razloženih (Svečina) in raztresenih vaseh (Špičnik) severozahodnih Slovenskih goric, kjer se vinogradi držijo vinogradniških domov. Podobna oblika vključenosti kletnih prostorov v sestav vinogradnikovega doma je splošno razširjena na našem sredozemskem območju (vinorodna dežela Primorska), in sicer na Goriškem, Vipavskem, Krasu in v Istri (kolonat v Pivolu pri Izoli). Dandanes se ta oblika umeščanja kletnih prostorov vse bolj širi tudi drugod po Sloveniji, zlasti med velikimi proizvajalci vina (na primer območje Šentjerneja na Dolenjskem), ki vse grozdje stisnejo na domu in ga tam tudi negujejo. Zato postajajo kletne stavbe v vinogradih marsikje odveč in propadajo ali pa v njih shranjujejo le še škropila in vinogradniško orodje.

Kjer pa so lastniki vinogradov še vedno srednji in mali vinogradniki, se bodo *zidanice*, *gorce*, *kleti* in *hrami* v vinogradih gotovo ohranili tudi v prihodnje. Ta večstoletna oblika vinogradne poselitve je prepoznavna podoba večine vinogradniških krajin Štajerskega, Dolenjskega in Bele krajine. Trdno je zasidrana v vrednostnih predstavah večine tamkajšnjih vinogradnikov, saj kletna stavba v vinogradu omogoča tudi delovno sprostitev, preživljanje prostega časa in ohranjanje različnih oblik družabnega življenja. Lasten vinograd s kletjo je še vedno splošno razširjen in visoko cenjen posestni ideal, ki se zadnjih petdeset let prepleta še z vikendaštvom in občasno in stalno selitvijo mestnega prebivalstva na podeželje.

Znanja in vplivi

Z načrtovanjem in zasnovo kleti se že več kot dve stoletji načrtno ukvarjajo razni vinogradniški in vinarski strokovnjaki⁶ ter tudi ljubiteljski svetovalci. Ti so pogosto izhajali iz vrst duhovščine (Jančar 1867), učiteljsva (Ivan Kryl, glej Makovec 1997) in takratnih narodnobuditeljskih izobražencev (Vošnjak 1873). Večina jih je delovala neposredno med ljudmi in so bili seznanjeni z gospodarskimi težavami večinskega kmečkega prebivalstva, ki so ga v razvoju umnega vinogradništva in kletarstva najbolj bremenili zaverovanost v družinsko izkustveno prakso pridelave in predelave grozdja, zadržanost pred uvajanjem novosti, nepoznavanje vinskega trga in zato boleča odvisnost od spretnih vinskih prekupčevalcev,⁷ prezadolženost posestva (Belec 1964: 103–114), zastarelost predelovalnih ter kletnih naprav in orodja, pomanjkljiva skrb za red in snago v predelovalnih in kletnih prostorih in od druge polovice 19. stoletja tudi večletno neuspešno

5 V preteklosti raziskovalci grajske in samostanske arhitekture kletem niso namenjali posebne pozornosti. Omenjali so jih največkrat le posredno, a tako kot na primer na prepogosto spregledanih starih konstrukcijah ostrešij se tudi v kletih ohranja vrsta dragocenih sestavin – členov, ki sami po sebi pričajo o starosti in razvoju obravnavane arhitekture. Kleti pod dvorcem Štatenberg so dobro ohranjene, a so le v manjšem delu dostopne javnosti. V njih ima Društvo vinogradnikov Makole svojo vinoteko.

6 Na primer iz nekoč vodilnega avstrijskega Klosterneuburga, kjer so svoje znanje pridobivali tudi slovenski vinogradniki in kletarji (Haushofer 1985).

7 V tej dejavnosti so bili zlasti v 19. stoletju zelo dejavni nekateri gostilničarji, premožni kmetje in obrtniki z manj razvitih vinogradniških območij, na primer Gorenjskega in Idrijsko-Cerkljanskega.

spopadanje z uničujočo trtno ušjo. Zato je na nekaterih prej razvitih vinogradniških območjih kmečko prebivalstvo dejavnost zmanjšalo ali celo opustilo in se preusmerilo v druge donosnejše panoge, kot sta postala od srede 2. polovice 19. stoletja hmeljarstvo v Spodnji Savinjski dolini, v ravninskih krajih Prlekije pa predvsem reja kasaških konj.

Kljub vsem naštetim težavam se je vinogradništvo na (še danes) razvitih vinogradniških območjih ohranilo. Pomembno spodbujevalno vlogo so imeli prav omenjeni ljubiteljski svetovalci in zgledni vinogradniki (Makovec 1997: 50), ki so z različnimi nasveti in predvsem s publiciranjem v splošno dostopnih knjižničnih zbirkah (na primer Slovenske večernice Mohorjeve družbe) objavljali navodila za vinogradnike in kletarje. Takšen spodbujevalec je bil na primer France Jančar, kaplan iz Negove pri Radgoni, ki je leta 1867 izdal priročnik *Umni vinorejec*, kjer je sicer na kratko pisal tudi o pomenu dobrih kletnih prostorov, ki jih povzeto po narečju severovzhodne Slovenije imenuje *pivnice* (Jančar 1867: 55). Bralcem sporoča več koristnih nasvetov o legi kleti, pomenu zasaditve brajd in dreves ob vinskih stavbah, o škodljivih tresljavih v hišah »pod kterimi so pivnice ali kleti« in tudi o škodljivostih hranjenja aromatičnih živil v vinskih kletih, o čemer se je »v neki hiši sam prepričal« (Jančar 1867: 55).

Iz navedenega primera je mogoče sklepati, da je bilo kletarsko znanje marsikje slabo in da se je večinsko prebivalstvo v tem le postopoma približevalo znanju naprednih vinogradnikov, ki so vsaj že v 18. stoletju sredi vinogradniških območij postavljali arhitekturno prestižne vinogradne stavbe z najsodobnejšimi kletmi in razkošnimi bivalnimi prostori. A očitno je bil razkorak med stanovsko zaprto gosposko in večinskim kmečkim prebivalstvom ter kmečkim proletariatom⁸ vendarle zelo globok. Do prenašanja znanj vinogradniških in kletarskih znanj je prihajalo le postopoma in še to le tam, kjer je bilo večinsko prebivalstvo kot najeta delovna sila vključeno v vinogradništvo družbene elite. Tak razkorak se je marsikje obdržal vse do konca druge svetovne vojne, ponekod pa še do konca 80. let 20. stoletja,⁹ ko se je kultura vina in predstav o vrednosti kletne higiene dvignila predvsem po zaslugi izšolanih vinarских strokovnjakov in vse številnejših vinogradniških društev.

Vinogradna poselitev in vrste kleti (kletnih stavb in prostorov) po socialnem poreklu (prvotnih) lastnikov

Družbena elita je že v preteklosti spoznavala vrednost najkakovostnejših vinogradniških območij na Slovenskem in si tam postavljala svoje dvorce in razkošne vile s kletmi. Geograf Borut Belec za Jeruzalemske gorice navaja, da so izredno »ugodne razmere za gojenje vinske trte ... že zgodaj privabile ne le kmečko prebivalstvo okoliških ravnin, temveč tudi pripadnike drugih družbenih slojev (Belec 1997: 38). Zato so na teh najboljših legah širili obseg vinogradov in »tako so že leta 1824 vinogradi zavzemali okoli 1.500 ha ali četrtno površine. Pri nastajanju te posesti je imel zelo pomembno vlogo kapital meščanov, gospo-

ščin in cerkvenih ustanov« (Belec 1997: 38), ki je med drugim omogočil gradnjo vrste imenitnih vinogradnih stavb.¹⁰ Te so bile po svoje tudi nuja, saj so posesti različnih gospoščin znašale leta 1824 v povprečju 4,15 ha, cerkvene 2,35 ha, meščanske 1,83 ha, nedomače kmečke posesti 0,40 ha in približno prav toliko tudi domače kmečke posesti (Belec 1997: 38).

Takšna posestna struktura je v Jeruzalemskih goricah vplivala na obliko poselitve, ki se je redčila premosorazmerno z rastjo obsega vinogradniške posesti in zgoščala tam, kjer so prevladovala manjše vinogradniške posesti. Zato so tako Jeruzalemske gorice kot številne druge prvovrstne vinogradniške lege (Ljutomerske gorice, Jareninski Dol, Ritoznoj, deli Bizeljskega, najboljši deli Goriških brd na območju Dobrovega in Vipolže) obdržale redko vinogradno poselitev, saj je bil interes najvplivnejših in najpremožnejših lastnikov ves čas ohranitev velikih strnjenih površin. To dediščino relativne nepozidanosti je po drugi svetovni vojni podedoval socialistični družbeni red, ki je te najboljše vinogradniške površine nacionaliziral in po večkratni menjavi upraviteljske pristojnosti za upravljavca postavil kmetijske zadruge (Hazler 2006, 2008, 2009).

Na drugih manj kakovostnih vinorodnih območjih zanimanje velikih posestnikov po gojenju vinske trte ni bilo tako izrazito kot na jugovzhodnih predelih Slovenskih goric. Zato je drugod večinoma prevladovala srednje velika (ocenjeno do dva ha) in drobna vinogradniška posest (pod 0,5 ha), ki je bila predvsem v lasti kmečkega prebivalstva (Haloze, Dravinjske Gorce, Lisec pri Žužemberku), tržanov (Trška Gorca nad Rogatcem in pri Šentjurju pri Celju), meščanov (Trška Gora pri Novem mestu), veleposestnikov (Virštanj) in ponekod tudi samostanov (Trška Gora in Sevnica pri Novem mestu). Vendar je bila po omenjenih območjih vzhodnega Štajerskega in Dolenjskega struktura posesti izrazito mešana, tako da ni mogoče govoriti o družbeno elitnih ali izrazito kmečkih vinorodnih območjih. Posledica takšnih posestnih razmer je bila heterogena in bolj zgoščena poselitev z vinogradnimi stavbami, ki je razvila vsaj tri dokaj izrazite poselitvene oblike. Za prvo je značilna razporeditev kletnih stavb ob serpentinasto dvigajočih poteh,¹¹ za drugo poselitev vinskih kleti ob poteh, ki so speljane po slemenih vinogradniških hribov,¹² tretja, domnevno najbolj razširjena oblika pa je raztresena poselitev vinskih kleti ob poteh, ki so v »nepravilnih« mrežah razpletene po vinorodnih legah.¹³

10 Večina vinogradnih stavb takratne družbene elite je še ohranjena, čeprav je marsikatera posodobljena ali v slabem gradbenem stanju (na primer območje Koga). Postajajo predmet zanimanja umetnostnih zgodovinarjev (Curk 1998: 57–60), etnologov (Hazler 2007: 72–75), nosilcev turistične dejavnosti (Vodušek 1998) in tudi arhitektov, ki pa vsaj na severovzhodnem slovenskem območju ostajajo v okolju t. i. ljudskega stavbarstva (Moškon 1982: 130; Fister 1986: 291), ker identiteto regionalnega stavbarstva prepoznajajo predvsem v vinogradnih stavbah večinskega prebivalstva.

11 Ta oblika se je razvila na bolj ali manj enovitih prisojnih pobočjih hribovja nad levim bregom zgornje Krke v okolici Žužemberka, na območju Lisca, v Kamenju in Homu pri Šentrupertu na Dolenjskem in drugod.

12 Ta oblika se je na primer razvila na Vini Gori nad Plesom ob Sotli, po nekaterih gričih v okolici Šentruperta in Mokronoga na Dolenjskem, ponekod v Halozah in drugod.

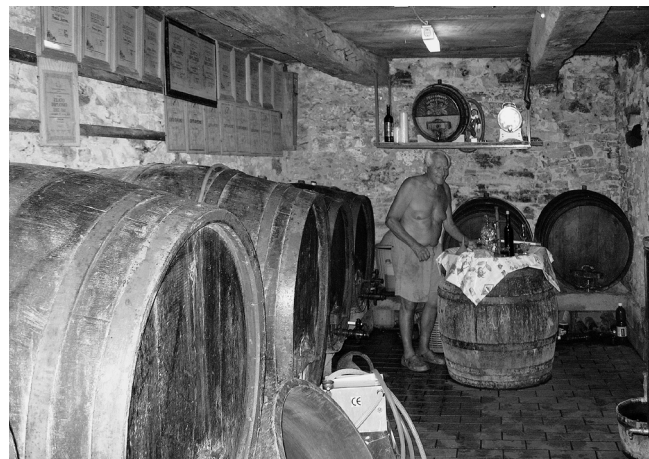
13 Ta oblika se je razvila na območjih z razgibano konfiguracijo terena, ki je ponekod bolj izrazita in prepletena še z drugimi kmetijskimi površinami (na primer Mali Vrh, Veliki Vrh, Gavce v občini Šmarno ob Paki), dru-

8 To socialno skupino vsaj v severovzhodnih predelih slovenskega ozemlja sestavljali predvsem viničarji in mali obrtniki.

9 Tudi danes je še marsikje med starejšimi kmečkimi vinogradniki razširjeno prepričanje, da za »pristo in dobro domače« vino veljata šmarnica, ki menda odlično odčrpa izkušene pivce na Goriškem (Hazler 2007: 39), in amerikan (Hazler 2007: 106), s katerim se še vedno slastijo na vinorodnem Liscu pri Žužemberku.

Eglsdorferjev štok (vinogradna vila) z delno vkopano obokano kletjo.
Foto: Vito Hazler, Visole 40, 12. 7. 2008

Korezova hiša z delno vkopano kletjo.
Foto: Vito Hazler, Jelovec pri Makolah 48, 3. 7. 2008

Na vseh omenjenih in številnih drugih vinogradniških območjih so se razvile specifične poselitvene prvine in oblike, ki so se večinoma ohranile vse do današnjih dni. Skupaj z njimi pa se je razvila tudi značilna podoba vinogradniških¹⁴ ali bolje rečeno vinogradnih stavb,¹⁵ velikih vinskih kleti v sestavi velikih podjetij in zadrug¹⁶ in kletnih prostorov v ožjem pomenu besede klet.¹⁷ Monografija z naslovom *Vinske kleti na Slovenskem* (Hazler 2007) je med prvimi opozorila na različne vrste kletnih stavb in kletnih prostorov, saj so bile pred tem kleti obravnavane v

god pa manj, in se vinogradniška poselitev razteza po blago »valujočih«
gričih. Skoraj po pravilu je navezana na viničarske domove in kmečke
domačije (na primer Špičnik, Slatina, Svečina, Ciringa v občini Zgornja
Kungota).

14 Pod pojmom **vinogradniška stavba** razumem vse tiste gospodarske in
gospodarsko-stanovanjske stavbe, ki so povezane z vinogradniško dejav-
nostjo, torej tudi tiste, ki stojijo zunaj vinogradov, bodisi na domačijah
vinogradnikov bodisi kje drugje. V to kategorijo uvrščam tudi stalna bi-
vališča lastnikov oziroma domačije vinogradnikov, ki ležijo neposredno
ob vinogradih (na primer kmečki domovi sredi vinogradov na območju
Svečine, Ciringe v občini Zgornja Kungota).

15 Pod pojmom **vinogradna stavba** razumem predvsem tiste gospodarske
in gospodarsko-stanovanjske stavbe, ki stojijo ob lastniško pripadajočih
vinogradih ali sredi njih in so namenjene predvsem za pridelavo grozdja
in skladiščenje vina (na primer območje Dolge Gore v občini Šentjur
pri Celju) ter ponekod tudi za občasna (med delom v vinogradu) in stal-
na bivališča za daljše obdobje najete delovne sile (viničarski domovi v
Zgornjem Porčiču v občini Lenart, na območju Haloz in Jeruzalemskih
goric in drugod).

16 Pod pojmom **velika vinska klet** razumem predvsem gospodarsko-po-
slovne objekte v lasti velikih podjetij, poslovnih združenj in kmetijskih
zadrag, kot so na primer Vinska klet »Goriška brda«
z. o. o., Dobrovo, Kmetijska zadruga Metlika z. o. o. – Vinska klet Metlika, Vinakoper d.
o. o., Vinska klet Krško – Kmečka zadruga Krško z. o. o., Vinska klet
Jeruzalem Ormož VVS d. d. in druga.

17 Pod pojmom **kletni prostor** ali kratko **klet** razumem notranje prostore
v ravnini zemljišč in delno ali povsem vkopane prostore, namenjene iz-
ključno negi in hranjenju vina. Narečna imena zanje so lahko *pivnica* (SV
Slovenija), *klet* (večji del Slovenije vključno z Goriškimi brdi), *hram* (Vi-
pavska dolina, Kras, Gabrska Gora pod Gorjanci, del Bizeljskega), *keuder*
(vinogradniška območja na obrobju Spodnje Savinjske doline, v okolici
Žužemberka, *keudar* (območja na obrobju Mirenske doline, Krško gričev-
je), *kieder* (v okolici Šentjerneja, pod severnimi pobočju Gorjancev).

kontekstu etnološkega raziskovanja vinogradništva (Dular 1990,
1994), le z zornega kota enega socialnega okolja (Vilfan 1952)
ali le obrobno ob splošnih pregledih vinogradništva (Baš 1080)
in v kletarskih (Šikovec 1985) ter vinarjskih priročnikih (Judež
1981), kjer so avtorji osrednjo pozornost namenili predvsem vi-
nu (Simčič 1989).

Omenjena monografija o vinskih kletih na Slovenskem (Hazler
2007) je obravnavala kletne stavbe in kletne prostore (v mono-
grafiji združeni pod enotnim pojmom kleti) po njihovih geografskih,
gradbenih in družbenih razsežnostih ter nakazala pomen
celovitega raziskovanja kleti glede na njihov prvotni socialni iz-
vor. Predstavila je samostanske kleti, kleti samostanskih pristav,
grajske kleti, gosposke in veleposesniške kleti, gostilniške kleti,
mestne kleti, kmečke kleti, kleti v viničarijah (vseh družbenih
slojev: fevdalne, cerkvene in kmečke), zadrugne kleti, sodobne
kleti vinarjev in kleti ljubiteljskih vinogradnikov.

Drugi, imenujmo jih primarni nosilci¹⁸ razvoja vinogradništva in
kletarstva, so se vprašanjem podobe in zasnove kleti posvečali
bolj obrobno, saj sta jih zanimala predvsem tehnologija prede-
lave grozdja in negovanje vina. Vlogo strokovnih načrtovalcev
podobe kleti so že v preteklosti prevzemali stavbeniki in danes
projektanti, ki (so) skupaj z naročniki oblikovali podobo kletnih
stavb (*Vinska klet* 2009) in kletnih prostorov (Moškon 1982).

V sosednjih vinorodnih deželah je po dostopnih podatkih nekaj
več obravnav kleti. Sistematično so se s to problematiko sreče-
vali na Hrvaškem (Šestan 1998), Moravskem v Republiki Češki
(Matuszková 2004) in tudi na Gradiščanskem (in na Štajerskem
v Gomilici/Gamlitz v Republiki Avstriji, kjer so leta 1988 pripra-
vili poučno deželno razstavo o kulturi vina). Na Moravskem se
med drugim lahko pohvalijo še s pregledno konservatorsko in
muzeološko analizo in interpretacijo vinogradniške stavbne de-
diščine, ki je ponekod predmet učinkovitega varstva *in situ* (Ma-
tusková 2004) ali pa so kletne stavbe prenesene v muzeje na
prostem (Kovářu – vodnik brez letnice; Jančář 1993). Tradicio-
nalna in sodobna kletna arhitektura sta vključeni tudi v nekatere
svetovne monografije o vinu, ki med drugim poročajo tako o tra-

18 V tem pomenu razumem predvsem strokovnjake s področja kmetijstva,
vinogradništva, kletarstva, enologije, idr.

diciji kletarstva in vinarstva, predvsem pa tudi o prepoznavnih nacionalnih vinskih kulturah (na primer Dominé 2007: 42–43).

Gradiva kleti in dediščina znanj

Za gradnjo vinskih kleti, torej kletnih stavb in kletnih prostorov, so graditelji že v preteklosti uporabljali različna gradiva, predvsem pa takšna, ki so bila bolj ali manj na dosegu rok, se pravi v njihovem neposrednem življenjskem okolju. Tako so na sredozemskem območju za zidavo uporabljali kamen (apnenec in peščenjak), za kritje streh prvotno kamen in pozneje opečne korce, na osrednjeslovenskem območju sta bila prvotno splošno razširjena les in kamen (največ apnenec) ter od 19. stoletja žgana opeka, za kritje streh pa sprva slama in les, v 20. stoletju pa različne vrste doma izdelanih ali kupljenih glinenih in cementnih opek. V severovzhodnem, večinoma panonskem delu Slovenije, so za gradnjo kleti večinoma uporabljali les, v osrednjih delih Slovenskih goric tudi kamen (peščenjak), ob slovensko-hrvaški meji pa so za gradnjo kleti uporabljali tudi zbito glino (t. i. *nabijanice*) in na soncu sušene glinene zidake. Razširjena je bila tudi opečna gradnja, vendar sprva le med družbeno elito, od druge polovice 20. stoletja pa je industrijska opeka postala osnovni gradbeni material. Sprva so bile tam kleti prekrite s slamo in le najbolj elitne stavbe tudi z žgano opeko.

Z zornega kota geneze in razvoja stavbarstva so posebno pomembne lesene kletne stavbe, bodisi zgrajene iz ogrodja in vejnih opletov ali iz kladne konstrukcije brun, kjer so bila bruna na vogalih povezana z utori na križ. Nekatere kleti so bile le pritlične in je bil kletni prostor v ravnini pritličja, ponavadi med bivalnim hlevskim prostorom, druge so imele *pivnico* (klet) povsem vkopano pod temelji. Takšne kleti danes še stojijo na primer na Goričkem, na območju med Savinjo, Voglajno in Sotlo, na Bizeljskem, v Beli krajini in drugod. V njih še zori dobro hišno vino (lesene kleti na Strehovskem in Filovskem bregu na južnem robu Goriškega). Bolj pogoste so vrhkletne stavbe z lesenim pritličjem in delno vkopanim kletnim prostorom (največkrat le eden, zelo redko dva). Takšne kletne stavbe so bile splošno razširjene med kmečkimi vinogradniki na območju Spodnje Savinjske doline (Mali in Veliki Vrh, Grajska vas) in po večjem delu vzhodne in jugovzhodne Slovenije.

Precej razširjena je bila tudi gradnja lesenih kleti s sohami, oziroma v t. i. skeletni konstrukciji, ki je bila na našem ozemlju splošno razširjena že med pozno bronasto in starejšo železno dobo (Vojaković 2009: 17–20), dandanes pa se je kot prežitek druge polovice 19. stoletja ohranila predvsem na območju Obsovelja, Krškega gričevja, Gabrovske Gore in drugod.

Lesene kletne stavbe severovzhodne Slovenije so bile po pravilu zunaj in znotraj ometane z ilovico in pobeljene (Hazler 2007, 30–31, 64–65). V nekoliko poglobljenih kletnih prostorih je bila po tleh zbita zemlja, stropi so bili leseni in s podstrešne strani prekriti s senom ali slamo, tako da so bili kletni prostori tudi v vročih dneh prijetno hladni in se je vino dobro obdržalo vse do nove trgatve. Na tem območju so kletne stavbe gradili še iz zbite ilovice (vinogradniška območja ob slovensko-hrvaški meji vse do Dolgovaških Goric) ali iz velikih, na soncu sušenih zidakov (okolica Rogatca), ki jih je povezovala ilovnatata malta. Tudi stene teh kleti so graditelji poravnali z ilovnatimi ometi in jih osvežili z apnenimi beleži.

Povsem drugače so bile zgrajene kletne stavbe zemljiške gosposke in bogatih meščanov. Nekateri vinogradniški dvorci teh

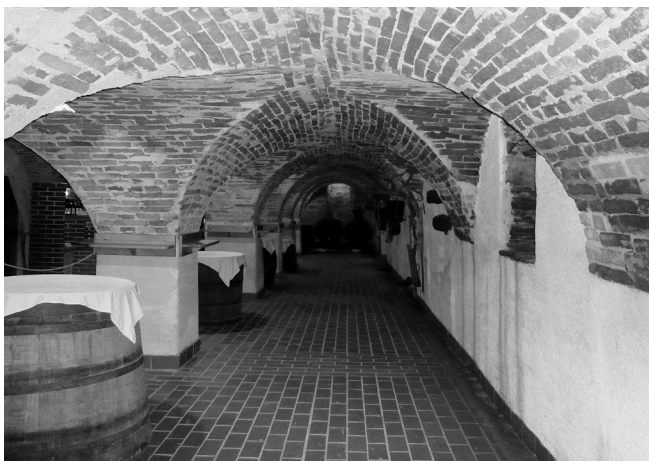
družbenih privilegirancev segajo še v čas pozne renesanse (Mali Vrh 33; gl. Hazler), zgodnjega baroka (18. stoletje) in v klasiistično obdobje (19. stoletje), ki mu sledi dokaj priljubljena gradnja v t. i. historičnih slogih (druga polovica 19. stoletja). Za gradnjo so sprva uporabljali predvsem kamen, pozneje pa žgano klasično glineno opeko. Danes se za gradnjo kletnih stavb uporabljajo predvsem industrijska glinena ali betonska opeka, v vinorodni deželi Primorski pa je ponovno zelo priljubljena gradnja s kamnom (Hazler 2007: 170–171) in vsaj delno klesanje kletnih prostorov v živo skalo (Hazler 2007: 150).

Kletni prostori po obliki, zasnovi in namembnosti

Kletni prostori so praviloma osrednja privlačnost kletnih stavb in vseh vrst vinskih kleti, kot so na primer *repnice* na Bizeljskem ali pod površino mesta vkopane kleti velikih vinarskih podjetij (Maribor, Ptuj). Strokovnjake zanimata predvsem njihova zasnova in oblika, zato jih skušajo razporediti v posamezne tipološke skupine. Na podlagi njihovih najrazpoznavnejših značilnosti¹⁹ in predvsem načinov umestitve kletnih prostorov v kletno stavbo v razmerju do obdajajočega zemljišča ločimo: *vkopane kleti* (povsem vkopani kletni prostori, praviloma pod ravno obdajajočega zemljišča – na primer Vinagova klet v Mariboru, Kovačeva klet na Strehovskem bregu na Goričkem v o. Dobrovnik), *delno vkopane kleti* (približno od polovice do največ dveh tretjin vkopani kletni prostori v razmerju do obdajajočega zemljišča – zelo razširjena oblika povsod po vinorodnih deželah, na primer kleti (*hrami*) v Gočah v o. Vipava), *komajda vkopane kleti* (kletni prostori so le nekoliko poglobljeni pod raven obdajajočega zemljišča – na primer lesene stavbe in kleti na Filovskem bregu na Goričkem v o. Moravske Toplice) in *nevkopane kleti* (kleti, ki niso vkopane pod raven obdajajočega zemljišča, predvsem vse lesene kletne stavbe, zlasti kleti (*hrami*) na Vinjem Vrhu nad Tomažjo vasjo v o. Škocjan, na Orešju v o. Brežice, na Dolgi Gori v o. Šentjur pri Celju, kletni prostori v *hisih* v Beli krajini).

Zelo raznolika je tudi zasnova kletnih prostorov, ki je tesno povezana z načini rabe gradiv. V glavnem ločimo *lesene kleti z ravnimi lesenimi stropi* (takšni so predvsem kletni prostori v lesenih *hramih* po Dolenjskem in v lesenih *gorcah* na območju porečja Voglajne na Štajerskem), iz kamna in opeke (Ponekod v Prekmurju) *zidane kleti z ravnimi lesenimi stropi* (takšni so kletni prostori v starejših zidanih (predvsem) kmečkih kletnih stavbah po večjem delu Štajerskega, Dolenjskega in tudi Goriških brd in Vipavske doline), iz kamna in opeke *zidane kleti z betonskimi stropi* (takšni so kletni prostori v posodobljenih kletih, ki so sprva imeli lesene ravne stropje in so splošno razširjeni skoraj povsod tam, kjer so bile kletne stavne zidane iz opeke, kamna in tudi nežgane glin), iz kamna in žgane opeke *zidane obokane kleti* (obokane kleti so razširjene v Vipavski dolini, ponekod na Krasu, v Goriških brdih, na območju Jeruzalemskih goric in drugod, predvsem pa v okoljih višjih družbenih plasti) in v *zbito mivko vklesane obokane kleti v podobi nepravilnih rovov* (te kleti so kot *repnice* poznane predvsem na Bizeljskem; nekoliko so jim podobne v breg vkopane in predvsem iz opeke in tudi kamna pozidane obokane kleti na Moravskem (Matuszková 2004:

¹⁹ Treba je poudariti, da gre le za poskus, saj bodo le temeljite nadaljnje raziskave vseh pojavnih oblik kleti potrdile ali ovrgle spodaj predstavljene strukturne modele.

Večina traktov grajskega poslopja je podkletenih, vse kleti pa so obokane in globoko vkopane.

Foto: Vito Hazler, Grad Štatenberg pri Makolah, 17. 8. 2007

Kovačeva gorca z obokano kletjo, kjer lastnik pripravlja degustacije in prireditve v povezavi z vinogradniškim prazničnim letom.

Foto: Vito Hazler, Prihava, Hrastovec 63, 17. 8. 2007

251–255) in Gradiščanskem, ki so kot samostojni objekti zasute z zemljo in se navzven odpirajo le z reprezentančno čelno steno in likovno poudarjenim vhodnim portalom).

Raba kleti kot posebnih shrambnih prostorov je raznolika in v marsičem odvisna od gospodarske usmeritve agrarnega obrata in tudi od lastnikovega in uporabnikovega dojemanja pomena kletnih prostorov. V primerih prevladujoče vinogradniške dejavnosti lastniki (uporabniki) v kletih hranijo izključno vino. Negujejo ga bodisi v vzdanih (Hazler 2007: 60, 138), poliuretanskih (Hazler 2007: 58) ali kovinskih cisternah (Hazler 2007: 105), lesenih sodih (Hazler 2007: 104–105) ali različnih kovinskih in steklenih posodah in steklenicah (Hazler 2007: 84–85). V takšnih *enonomenskih kletih* vinarji lahko uspešno uvajajo sodobnejše tehnološke postopkom zorenja in negovanja vina ter skrbijo za urejenost, snaznost in tudi atraktivnost kletnih prostorov z dejavnostmi, ki uskladiščenemu vinu menda ne škodijo. Poleg teh so na vinorodnih kot tudi drugih območjih razširjene *večnamenske kleti*, kjer poleg vina hranijo še druge pijače in živila, kar pa v našem primeru že presega obseg obravnave.

Kleti – središča družabnega življenja

Kletne stavbe in kletni prostori so ključni povezovalni člen vinogradnikovih celoletnih dejavnosti. Povezani so s predelavo grozdja, s shranjevanjem in z negovanjem vina in tudi z različnimi oblikami družabnega življenja, ki so redne sestavine vinogradnikovega življenja po delu v vinogradu, prešnici ali vinski kleti. Že od nekdaj v kletnih stavbah in prostorih potekajo različne oblike srečanj z gosti in obiskovalci, ki imajo v prvi vrsti namen promovirati vinsko klet in prepričati gosta, da bo morda postal porabnik njihovih proizvodov. Danes so takšne oblike srečanj nekaj povsem vsakdanjega, te oblike pa so se še okrepile, ko so veliki vinarji začeli urejati še degustacijske prostore, namenjene predvsem organiziranim skupinam obiskovalcev. Tam gostom predstavijo klet, izpeljejo postopek degustacije in poskrbijo še za nakup vina v hišni vinoteki (na primer Vinakoper, Vinska klet Goriška brda v Dobrovem, Ptujška klet in druge). Ponekod v degustacijskih prostorih ponujajo tudi kuhano hrano (Vinska klet Santomas v Šmarju pri Kopru, Vipavski hram v Vinski kleti Vipava 1894) ali vsaj sirove in mesne narezke.

Veliki proizvajalci vina omogočajo redne obiske kletnih prostorov predvsem za organizirane skupine obiskovalcev – »za en avtobus ljudi« je predvsem v času sezonskih izletov vsakdanjik največjih vinarskih podjetij. Seznanjanja s kulturo vina v vinskih kletih, opremljenih z več tisočlitrskimi lesenimi sodi in s kovinskimi cisternami so poučne oblike izobraževanja. Ponekod so kletna doživetja dopolnili še z zvočnimi in s svetlobnimi učinki (na primer Vinska klet Ptuj) in z misterioznostjo kletnih prostorov in izbranih sort vin (Vinagova klet v Mariboru, ki hrani letnike izbranih vin petstoletne modre kavčine z Lenta).

Vinske kleti so bile od nekdaj tudi prizorišča različnih družinskih in prijateljskih srečanj ter prizorišča večjih (na primer *furenga* na Bizeljskem; Berkovič 1997: 26–28) ali manjših nakupov vina, kjer hišni gospodar kupca vedno podkrepi z izdatno malico (na primer vinogradniki z Žičke gorce v o. Slovenske Konjice). S kletmi so povezane tudi vinogradniške šege in navade, ki spremljajo delovni in praznični cikel vinogradnikov. Pitje vina in uživanje izbrane hrane spremlja hišne družabnosti na Urbanovo (25. maj, po prenovljenem seznamu svetnikov 19. maj), ko cveti vinska trta in Urban povsod preganja muhe, na Martinovo (11. november), ko mošt postane vino, in na Šentjanžovo (27. december), ko vino dozori in ga v cerkvah blagoslovijo, da je kot *šentjanevc* (Dravinjska dolina) pripravljeno na predpustno ženitev za uživanje in prodajo.

Kletna stavba v vinogradu ali počitniška hišica s kletjo postajata vse bolj priljubljeni okolji za preživljanje prostega časa za številne vinogradnike in tudi mestne ljudi, ki se v takem okolju spočijejo po napornem delovnem tednu in si »napolnijo baterije«. Veliko lastnikov kleti preživi konec tedna »na svojem drugem domu« in delo v vinogradu in kleti združijo s srečanji s sorodniki, prijatelji (Hazler 2007: 129) in sosedi. Značilno tedensko »vinogradniško migracijo« nekateri podaljšajo v letni dopust in se v kletno stavbo po upokojitvi za daljši čas celo preselijo. Današnje kletne stavbe so praviloma pomanjšani posnetki udobnih stanovanjskih hiš in bivalno nadvse primerne.

Med posebne oblike družabnega življenja, povezane s kulturo vina, sodijo tudi obiski gostilniških vinskih klet, bodisi pod gostilniško stavbo (na primer Gostilna Rajh v Bakovcih, Hiša kulinarike Jezeršek v Sori pri Medvodah, Dvor Jezeršek v Zgornjem

Brniku) ali neposredno v vinogradu (Gostilna Žolnir v Kosta-njevici na Krki), ki jih gostilničar pripravi za izbrane goste. Tam nazdravljajo s posebnimi vini in predstavijo novodobne šege, povezane z odpiranjem steklenic z mečem, iztekanjem zadnjih kapljic vina in podobno.

Kulturo vinskih kleti širijo tudi nekatera velika trgovska podjetja (Leclerc), ki imajo v trgovinah zgledno urejene arhivske kleti ali pa računalniško podprt način seznanjanja z vinsko kulturo (Mercator center v Šiški v Ljubljani). Tudi vinoteke so pogosto umeščene v vkopane kletne prostore in prodajo vina dopolnjujejo še s ponudbo hrane (Vinoteka na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani; Vinoteka Brda v grajski kleti v Dobrovem).

Kleti so torej pomembna okolja družabnosti, trgovine in tudi navezovanja poslovnih stikov. Zato so pomembno polje etnološkega raziskovanja ne le materialnih, temveč tudi družbenih in duhovnih sestavin kulture.

Viri in literatura

BAŠ, Franjo: K vprašanju štajerske preše. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, Knjiga 5. Beograd, 1930, 6–16.

BELEC, Borut: Prispevek k zemljiškoposestni strukturi v Ljutomersko-Ormoških gorica leta 1924 in 1961. *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 1. Maribor, 1965: 103–114.

BELEC, Borut: *Razvoj vinogradniških površin v SR Sloveniji v zadnjih sedemdesetih letih: prispevek k problematiki socialnogeografskega spreminjanja slovenske pokrajine*. Ljubljana: Inštitut za geografijo SAZU, 1972, 136 str.

BELEC, Borut: Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji. *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 9. Maribor, 1993.

BERKOVIČ, Bojan (ur.): *Spominska izdaja ob 100-letnici razstave grozjda in vina na Bizeljskem*. Bizeljsko: Turistično društvo Bizeljsko in Vinogradniško društvo Bizeljsko, 1997.

BOGATAJ, Janez: »Še bog bi dobre volje bil, če bi vino pil!« V: Drago Medved, *Najlepše trte na Slovenskem*. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1995, 10–20.

BRAČIČ, Vladimir (ur.): *Gorice in vino*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1976, 112 str.

CURK, Jože, 1993: O samostanih in samostanski arhitekturi po letu 1200 na Slovenskem Štajerskem (gradbeno-zgodovinski oris). *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 29. Maribor: 131–163.

CURK, Jože: Ormož in okolica. V: Nataša Vodušek (ur.), *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*. Ormož: Založba Veritas, 1998: 3–64.

DOMINÉ, Andre (ur.): *Wein*. Mönchengladbach: Tandem Verlag GmbH, 2007.

DULAR, Andrej in Nives Sulič: Vinogradništvo in zidanice v KS Semič. V: *Mladinski raziskovalni tabor Bela krajina – Semič*. Ljubljana: Zveza organizacij za tehniško kulturo Slovenije, 1983.

DULAR, Andrej: Vinogradništvo na Slovenskem v 19. stoletju. V: *Slovenski etnograf* 33–34, 1990: 61–81.

DULAR, Andrej: *Pij, kume moj dragi! Vinogradništvo in vinogradniki v Beli krajini*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto in Dolenjska založba, 1994, 231 str.

FISTER, Peter: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

GAČNIK, Aleš: *Vinologija – mogoče in nemogoče in raziskovanju ljudi in vina*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1990 (diplomsko delo).

GOMBAČ, Franc: *Umno kletarstvo*. 2. pomnožena in popravljena izdaja. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1927, 80 str. (prva izdaja 1900).

HAUSHOFER, Hans: 125 Jahre Schule und Forschung an der Klosterneuburger Anstalt. *Mitteilungen Klosterneuburg* 35(5), 1985.

HAZLER, Vito: Terenski zapiski, 2005.

HAZLER, Vito: *Vinske kleti na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Kmečki glas, 2007.

HAZLER, Vito: Vinske kleti na Slovenjebistriškem. V: Stanislav Gradišnik (ur.), *Zbornik občine Slovenska Bistrica III: svet med Pohorjem in Bočem*. Slovenska Bistrica: Občina Slovenska Bistrica in Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, 2009: 205–253.

HAZLER, Vito: Terenski zapiski, 2008.

HERNJA-MASTEN, Marija (ur.): *Trta in vino skoti čas: katalog k razstavi Trta in vino skozi čas*. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1991.

JANČAR, France: *Umni vinorejec*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1867 (Slovenskih večernic 16. zvezek).

JUDEŽ, Miško: *Klasično in sodobno vinarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.

KOMZAK, Wolfgang: *Bauen im Burgenland: Gestern, Heute, Morgen*. Burgenländischen Landesregierung (katalog razstave, brez paginacije, kraja in leta izdaje).

KOREN, Vlasta: Kmečko vinogradništvo v vzhodnih Slovenskih gorica. V: *Etnografija Pomurja 1*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1967, 67–106.

KOREN, Vlasta: Vinogradništvo. V: *Vprašalnica 1: etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 111–128.

KOSI, Anton: *Umni kletar*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1901.

KOTNIK, France: Martinov nasad. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24(1–2). Maribor, 1929, 95–99.

KULJAJ, Ivo (ur.): *Cviček*. Ljubljana: Založba Magnolija, 2001.

KULJAJ, Ivo: *Zidanice: vinske kleti in hrami na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Magnolija, 2003.

KUKIČ, Ana in Petra Dichlberger: Hisi: stavbna dediščina Bele krajine. Seminar na nalogi II na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006.

LOKAR, Janko: Belokranjska hiša. *Carinthia* 3. Ljubljana, 1912, 1–27.

LOŽAR, Rajko: Pridobivanje hrane in gospodarstvo: Vrtnarstvo, sadjarstvo in vinogradništvo. V: *Narodopisje Slovencev* 1. Ljubljana, 1944, 98–216 (184–191).

MAKOVEC, Juš: Ivan Kryl je bil vzoren vinogradnik. V: *Zbornik društva vinogradnikov in prijateljev vina Ljutomer*. Ljutomer, 1997, 50–51.

MATUSZKOVÁ, Jitka in Vera Kovařu: *Vinohradnické stavby na Moravě/ Viticultural Buildings of Moravia*. Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, 2004.

MEDVED, Drago: *Najlepše trte na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1995, 235 str.

MEDVED, Drago: *Vinski brevir: kako razumeti vino*. Ljubljana: Založba Rokus, d. o. o, 1997.

MIHELIČ, Darja: Urad v Žireh, Prevod. *Žirovski občasnik* 12(18), 1992, 9.

MLINARIČ, Jože: Gospodarska dejavnost cistercijanskih samostanov in kartuzij na Slovenskem. V: Jerneja Batič (ur.), *Kulturna dediščina meniških redov*. Ljubljana: Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1996 (Dnevi evropske kulturne dediščine), 23–49.

MOŠKON, Dušan: Arhitektura naših vinorodnih krajev včeraj in danes: varujte stare zidanice in hrame – kako graditi, prenavljati in obnavljati. V: Anton Skaza, *Ljubiteljsko kletarstvo*. Maribor: Založba Obzorja, 1982, 117–145.

NOVAK, Vilko: Kmečko vinogradništvo v Prekmurju. V: *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901–1951*. Beograd: 1953, 70–76.

NOVAK, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.

PEČELIN, Jasna: *Ledinica pri Žireh*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo 2003 (Seminarska naloga I).

RITARIČ, Jože in Jože Rogan: *150 let zlate radgonske penine*. Gornja Radgona: Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 2002.

SIMČIČ, Zvonimir: *Vino med ljudsko modrostjo in sodobno znanostjo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1987.

SIMONIČ, Monika: *Čušev tekst o viničarjih, Mickina zgodba viničarstva*. Ljubljana: Diplomatska naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1997.

SIMONIČ-ROŠKAR, Monika: Viničarstvo v Haložah in Slovenskih goricah v drugi polovici 19. stol. do prenehanja viničarstva v letih po koncu druge svetovne vojne. V: Andrej Brenc (ur.), *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj I*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 2003, 138–150.

SKALICKÝ, Bohuslav: *Kletarstvo*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1924.

SKAZA, Anton: *Ljubiteljsko kletarstvo*. S prispevkoma prof. Dušana Moškona »Arhitektura naših vinorodnih krajev včeraj in danes« in Dionizija Amfore »Umni vinogradnik in vinska kultura«. Maribor: Založba Obzorja, 1982.

STOPAR, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.

STOPAR, Ivan in Primož Premzl: *Joseph Franz Kaiser, Stara Kaiserjeva suita 1824–1833: litografirane podobe slovenjštajerskih mest, trgov in dvorcev*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999 (več vrst paginacij).

ŠESTAN, Ivan: *Vino i tradicija*. Katalog razstave. Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu, 1998.

ŠIKOVEC, Slavica: *Sodobno kletarstvo*. Ljubljana: Časopisno založniško podjetje Kmečki glas, 1985.

ŠTABI, Snežana in Igor Kramberger (ur.): *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. 29 zvezkov rokopisa v treh knjigah. Ljubljana: Krt, 1987.

TERČELJ, Dušan: *Kultura vina na Slovenskem*. Ptuj in Ljubljana: Tovarna tradicij in Slovenski etnografski muzej, 2007.

VALENČIČ, Vlado: Vinogradništvo. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog. I. zvezek Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

VERTOVEC (VERTOVZ), Matija: *Vinoréja*. Ljubljana: natisnil Joshef Blasnik, 1845.

VILFAN, Sergij: Od vinskega hrama do bajte (Prispevek k zgodovini bajtarstva in gostaštva v dolenskih vinogradih). *Slovenski etnograf* 5. Ljubljana, 1952, 107–142.

VILFAN, Sergij: Delavci v agrarnem gospodarstvu. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog. Zvezek II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 355–402.

VINSKA KLET Jeruzalem-Ormož, http://sl.jeruzalem-ormoz.si/o_nas/blagovna_znamka_jeruzalem_ormoz, 25. 10. 2009.

VODUŠEK, Nataša (ur.): *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*. Ormož: Občina Ormož, 1998.

VOJAKOVIČ, Petra: *Gradbeni materiali v prazgodovini: primer arheološkega najdišča Ljubljana – nova soseska Tribuna*. Ljubljana: Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009 (seminar podiplomskega študija, mentor V. Hazler).

VOŠNJAK, Josip: *Umno kletarstvo: Slovenskim vinorejcem v poduk*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1873.

ŽONTAR, Josip: Soseski (cerkveni) »hisi« v Beli krajini. V: *Slovenski etnograf* 10, 1957: 77–80.

Slovene Wine Cellars

Architecture is the result of past and present endeavors to create satisfactory conditions for living and working. Together with buildings equipped with a cellar and other cellar storage rooms used for wine-making purposes, wine cellars are an important segment of architecture. Their structure and shapes are the result of several thousand years of the tradition of wine-growing in Slovenia. The time and place of their origin; their building materials and methods; their purpose; and particularly the social background of their owners are very diverse. Very old wine cellars, which have been preserved to the present, represent an important step toward our understanding of the development of architecture. In certain areas such as the vineland in the municipality of Šmartno ob Paki, the still-preserved buildings connected with viticulture and wine-growing are particularly significant because of their original structures combining living quarters, which were comprised of one or two rooms, and the simply designed rooms intended for the production of wine. Such buildings were namely not designed solely for the production of wine from grapes and for further wine storage but also served, either periodically or permanently, as housing accommodations for the vineyard's owner, his family and relatives, or for hired laborers.

Due to their interesting design and shape, a number of wine cellars represent a tourist attraction in viticultural areas and in places with a well-developed wine trade. Erected next to the home of the wine-grower and his family, some of these cellars, also known as the *repnice*, are in the form of tunnels dug out of firmly packed river sand and situated in the centre of vineyards in Bizeljsko. A remarkable feat of architecture, some wine cellars have been dug out underneath towns such as Maribor and Ptuj.

Wine cellars also present an opportunity for socializing and for strengthening business ties. Situated in the middle of a vineyard, such cellars have become an increasingly popular location for leisure activities. In addition to their »weekend vineyard migrations«, some people spend their entire holidays there, or even move there after retirement. Modern wine cellars are usually miniature versions of comfortable family houses and a popular destination for their owners and friends.